

BEZPEČNOSTNÁ POLITIKA ŠPANIELSKA V PRVÝCH ROKOCH DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY (1939 –1943)

PETER SZÁRAZ

SZÁRAZ, P.: Security Policy of Spain in First Years of World War II (1939–1943). *Vojenská história*, 9, 3, 2005, pp 47 – 64, Bratislava.

The geopolitical position of Spain in the period of the World War II and associated circumstances represent issues having not a tiny vertone for the current Slovak society. A broader circle represents mapping of the position and goals of the Spanish foreign or security policy in this period in relation to its neighbours and great powers of both camps (to Allies and to Powers of Axis) that the published study describes from the end of the civil war to the beginning of the world war when the peace base of Spanish relations with great powers was formed. The author does not restrict only to stating of Spanish neutrality, but analyses concrete steps too. In further parts of the study the author focuses on the relation of Spain, great powers and direct neighbours – Portugal and France. Economic needs of the state are unequivocally and clearly explained by the author, e.g. on the relation of Spain and the USA or Great Britain.

Military History. Spain. World War II. Foreign Policy.

Takmer štyri desaťročia diktatúry, napadnutej najmä vo svojom druhom polčase vírusom evolúcie, výrazne sťažujú pokusy o jednoznačnú definíciu režimu. Nenáležité vtesnávanie rozdielnych vývinových etáp pod strechu jednotiacieho vzorca (poplatné algoritmom použitým vo vhodnejšom prípade nacizmu a fašizmu) je permanentným zdrojom inak tvorivých polemík politológov aj historikov. Pokusy o charakteristiku sa nevyhnutne a prioritne opierajú o analýzu vnútropolitického vývoja. Ak však uvažujeme o okolnostiach, ktoré prispeli k tomu, že režim zrodený za konjunktúry autoritatívnych hnutí mohol v 70. rokoch „v posteli“ dožívať s nálepkou jedného z najväčších súdobých anachronizmov, potom musíme obrátiť pozornosť nielen na jeho domáce nedemokratické špecifiká znemožňujúce riadnu činnosť opozície, ale predovšetkým na zahraničnopolitický kontext. V období, keď sa rozhodovalo o ďalšej existencii režimu, bol totiž práve on rozhodujúci. Cieľom tejto štúdie je podať obraz zahraničnej politiky frankistického Španielska a okolností, za akých pôsobila v pre krajinu zlomových momentoch druhej svetovej vojny.

Španielsko v nej nebolo skutočne neutrálnym štátom. Vojny sa však za cenu značného úsilia, s výnimkou Modrej divízie, nezúčastnilo. Balansujúc bližšie k Osi, medzi znepriatelenými blokmi, v zásobovaní však závislé od benevolencie demokratických veľmocí, bolo vystavené nátlaku z oboch strán a veľa z jeho politiky bolo len reagovaním na tieto podnety. Napriek tomu geopolitické charakteristiky (a zaneprázdnenosť Nemcov) mu umožnili v tejto situácii až nebyvalú variabilitu v konaní a od leta 1943, keď bolo zrejme, že hlavný nápor Spojencov nepôjde cez Pyrenejský polostrov, malo aj istý priestor na realizáciu Jordánom presadzovanej politiky. Ak ale vychádzame z tézy, že cieľom zahraničnej politiky malo byť vytvorenie predpokladov na stabilizáciu, resp. pretrvanie režimu, potom musíme povedať i to, že popri zjavnej snahe frankistov závisel osud Španielska v rozhodujúcich chvíľach od vonkajších činiteľov.

Štúdia sa zaoberá obdobím rokov 1939 –1942/3, keď frankisti nedokázali viesť koncepčnú politiku, ale skôr reagovali na vojensko-politické ohrozenia krajiny a svojho režimu. Kvôli zachovaniu kontinuity a aj preto, že z pohľadu Španielska a jeho zahraničnej politiky je koniec

občianskej vojny vhodnejším medzníkom, než začiatok svetového konfliktu, venuje práca istú pozornosť aj jarným a letným mesiacom 1939.

Týždne pred koncom občianskej vojny a po nej predstavujú obdobie, keď sa víťaziaci frankisti plne aj de iure etablovali na medzinárodnej scéne. V tomto období uznalo Francov režim 52 štátov (vrátane ČSR), čo vytváralo podmienky pre realizáciu vyváženejšej zahraničnej politiky, než počas konfliktu so zákonnou vládou.

Charakter záväzkov, ktoré frankisti v tejto fáze prijali, vyjadrenia najvyšších predstaviteľov režimu a tiež v lete prezentovaná vízia zahraničnej politiky, nám dnes umožňujú urobiť si konkrétnejšie závery. Predovšetkým podľa môjho názoru pre obdobie od marca do začiatku svetovej vojny celkom neplatí kritický argument odporcov frankizmu o nekoncepcionistickosti zahraničnej politiky tak, ako to v užšom slova zmysle možno akceptovať v rokoch druhej svetovej vojny. Imperatívom tu bola stabilizácia diktátorského režimu. Pri jeho ideologických limitoch malo a mohlo ísť najmä v pomere k západným demokraciám predovšetkým o akceptovanie hospodárskej stránky vzájomných stykov, zatiaľ čo vo vzťahu k režimom, ktoré Franca podporovali v jeho revolte, zmluvné ukotvenie vzťahov bolo komplexnejšie o spoluprácu aj v politickej rovine (ak sa tak – ako v prípade Talianska – nestalo už predtým).

V januári 1939 bola podpísaná kultúrna dohoda s Nemeckom. Nerovnováha v niektorých aspektoch (napr. v školstve), predovšetkým však plánovaný prienik nacistických ideových postulátov medzi španielsku mládež, iritovali najmä tamojšiu cirkev a kruhy s ňou späté, takže nakoniec dohoda nebola ratifikovaná a spolupráca sa v pôvodnej podobe nerealizovala.

V posledný deň občianskej vojny podpísali nacisti s frankistami zmluvu o priateľstve, ktorá vo všetkých podstatných bodoch vychádzala z tajného protokolu podpísaného v marci 1937. Vzhľadom na neskoršie udalosti spomeňme, že, podobne ako tajný protokol, i zmluva z 31. 3. 1939 má článok o vzájomnom pomere v prípade vojny. Podľa neho žiadny zo signatárov neurobí nič, čo by uškodilo partnerovi alebo pomohlo tretej strane. Potenciálne je to pravdaže viac než o neutralite, ako to klasifikuje Dankelmann.¹ Zmluva, ktorej text bol utajovaný, mala byť čoskoro doplnená hospodárskou dohodou. Konkrétne kroky k jej uzavretiu začali Nemci robiť hneď po skončení občianskej vojny, v júni sa začali rokovania v Madride a (opäť) tajná hospodárska dohoda, ktorá riešila otázky španielskeho vojnového dlhu a exportu, predovšetkým nerastných surovín do Nemecka, bola uzavretá v decembri uvedeného roku.

Vo vzťahoch Španielska k fašistickým veľmociam bola už súčasníkom zjavná istá asymetria. Napriek politickej i hospodárskej dominancie Nemecka neformálnejšie a priateľskejšie vzťahy frankisti udržiavali s Mussoliniho Talianskom, ktorého režim bol ako vzor predovšetkým psychologicky prijateľnejší, než brutálny nacizmus s jeho rasovými teóriami, plánovanou extermináciou celých národov a s nezanedbateľným proticirkevným ťahom. Ešte v novembri 1936 uzavrela burgoská junta s Talianskom zmluvu o priateľstve, ktorá sa stala akýmisi predobrazom neskorších zmlúv s Nemeckom i Portugalskom. Tu bol po prvýkrát použitý termín benevolentná neutralita, prax ktorej sa stala cez svetovú vojnu terčom neustálej kritiky Angloameričanov.² Mussolini sa na Španielsko a víťazstvo frankistov díval cez svoju stredomorskú optiku, uvažujúc o komplikovaní situácie pre Francúzsko a možnostiach, ktoré by z toho mohli plynúť pre Rím v Afrike.³ Taliansko si robilo nárok na Tunisko a Alžírsko, Španielsko malo dostať celé Maroko, čo by Talianom umožnilo lepší kontakt na Atlantik ako v situácii, keď boli v Maroku aj Francúzi. Tak Mussolini ako neskôr i španielsky minister zahraničia Beigbeder v náznakoch uvažovali o osi Rím – Madrid, Franco mal v sebe viac realizmu, keď to odmietol ako prázdne gesto⁴. Na rozdiel od protifrancúzskeho naladeného Súñera

¹DANKELMANN, O.: Franco zwischen Hitler und den Westmächten. Berlin 1970, s. 66.

²Vid' čl. 4 taliansko-španielskej zmluvy o priateľstve z 28. 11. 1936 In: Dokumenty Ministerstva inostrannych del Germaniji. III. Germanskaja politika i Ispanija 1936 – 1943. Moskva 1946.

³PRESTON, P.: Franco. „Caudillo de España“. Barcelona 1999, s. 406.

⁴SECO SERANO, C.: Historia de España. Barcelona 1978, s. 322.

Franco realisticky upozornil svojich spojencov na skutočnosť, že z finančných dôvodov musia byť španielsko-francúzske vzťahy korektné.⁵

Tretím zo zahraničných spojencov frankistov v čase občianskej vojny bolo Portugalsko. Výrazom ich dobrých vzťahov, resp. aj vzájomného úsilia o garanciu hraníc, bola zmluva o priateľstve a nenapadnutí, uzatvorená 17. 3. 1939. Zo strany Španielska bola výsledkom intenzívnych rokovaní, ktoré mali pôvod ešte v čase mníchovskej krízy (súviseli aj s potenciálnou hrozbou narušenia integrity Španielska francúzskou armádou).

Portugalsko malo tiež záujem o garancie zo strany silnejšieho suseda a tak, i napriek tomu, že sa pre rozdielny postoj voči tretím krajinám do zmluvy nedostala klauzula o vzájomnej pomoci za každej situácie, bol to dobrý základ pre ďalší rozvoj vzájomných vzťahov.

Nakoniec, koncom občianskej vojny a relatívne tesne po nej, podnikla španielska frankistická diplomacia niektoré demonštratívne kroky, ktoré boli daňou jej totalitným spojencom a len zdôraznili miesto režimu v stále zrejmejšej medzinárodnej polarizácii. Inak bol ich ďalší efekt veľmi sporný.

27. marca 1939 pristúpilo Španielsko k Paktu proti Kominterne. Franco bol síce presvedčený antikomunista, ale za daných okolností mu pristúpenie k paktu nebolo príjemné. V tej dobe sa pôvodné zameranie paktu de facto reorientovalo aj proti západným štátom a momentálne hospodárskopolitické dôvody si vyžadovali nekomplikovať rozvíjajúce sa vzťahy práve so západnými demokraciami.

Vzťahy s demokratickými štátmi boli, ako sme už naznačili, poznamenané ideologickým antagonizmom a v hospodárskej sfére pragmatizmom. Najčistejším príkladom v tejto súvislosti boli Spojené štáty. Napriek širokej popularite republikánskej vlády v USA, aj ony po ukončení vojny z pragmatických dôvodov nadviazali diplomatické styky s frankistami. Oba štáty prišli rýchlo ku konsenzu, že vyhovujúcou platformou, na ktorej možno budovať ďalšie kontakty, bude hospodárska sféra. Tak sa bavlna, významný artikel španielskeho dovozu z USA pred občianskej vojny, stala prvým tmelom americko-španielskych vzťahov⁶, bezproblémovjším, než neskoršie úvery a nafta počas svetovej vojny.

Pre Londýn boli prioritou na Pyrenejskom polostrove síce vzťahy s Portugalskom, no aj Španielsko bolo tradičnou investičnou zónou. Koncom 30. rokov sa však hospodárske vzťahy s Madridom mali stať len nástrojom, keď podobne ako v prípade Francúzska, aj u Britov dominovali aspekty bezpečnostnej politiky. Španielsko malo kľúčovú polohu na britských spojenciach s kolóniami, preto neutralitu Španielska považovali britské vojenské kruhy za životne dôležitú už dávno pred koncom občianskej vojny. Pre Španielsko bola zase Británia významná predovšetkým ako strategický obchodný partner a zdroj možných úverov potrebných pre povojnovú obnovu krajiny.⁷ Politické vzťahy boli do istej miery aj v období jari a leta 1939 zaťažené otázkou Gibraltáru, živenu v tom období predovšetkým falangistickou propagandou, a v Británii aj celkovou medzinárodnou situáciou po rozbití ČSR.

Osobitným prípadom bol rozvoj vzťahov s Francúzskom – už len preto, že odhliadnuc od režimu šlo o silnejšieho suseda, ktorý navyše geograficky stál medzi Španielskom a zvyškom Európy. Pri zrode prvých kontaktov ešte v novembri 1937 stáli hospodárske dôvody. Ich význam pretrval aj po skončení občianskej vojny, keď v súvislosti so zhoršením medzinárodnej situácie získali obojstranne na význame bezpečnostné aspekty. Definitívnym katalyzátorom procesu zblížovania bol Francov útok na Katalánsko. 2. februára 1939 vyslali Francúzi do Burgosu senátora Leóna Bérarda, ktorý zastupoval v parlamente prihraničný región a mal dobré vzťahy so španielskymi nacionalistami. Napriek komplikáciám (Španieli neboli ochotní garantovať svoju

⁵CROZIER, B.: Franco. Mníchov 1967, s. 286.

⁶DANKELMANN, ref 1, s. 45.

⁷V máji 1939, keď Španielsko sondovalo možnosť 10 – 20-miliónového úveru od Veľkej Británie, ho v Londýne odmietli poskytnúť bez politických garancií Španielska, že sa nebude orientovať na Nemecko. Rovnako postupoval aj Paríž.

neutralitu v nožnej budúcej vojne), bola 25. 2. 1939 podpísaná tzv. zmluva Jordana – Bérard. Zo španielskeho aspektu patrí dokument do kategórie zmlúv, v ktorých frankistom susedia dávali základné záruky, potrebné na sústredenie sa na vnútropolitické upevnenie režimu.

Z tohto pohľadu sú v zmluve Jordana – Bérard dôležité predovšetkým formulácie „o otvorenej politike a spolupráci v Maroku“ a vylúčení „každej činnosti ohrozujúcej pokoj a bezpečnosť krajiny“.⁸ Pre Francúzsko to bola nevýhodná zmluva a len ukazuje na úpadok prestíže a sebavedomia v Paríži. V politickej oblasti nezískalo nič určité, veď odchod talianskych a nemeckých jednotiek bol beztak aj Francovým záujmom a ešte horšie vyznievajú hospodárske články zmluvy. Francúzsko sa zaviazalo, vlastne bez podmienok, odovzdať frankistom komodity, ktoré sa tam dostali pred a počas občianskej vojny. Práve kvôli vyriešeniu tejto témy boli niektoré zmluvné záväzky frankistov voči krajinám Osi utajované. Keď 7. 4. vyšlo najavo pristúpenie Španielska k Paktu proti Kominterne, Paríž odvolal veľvyslanca Pétaina na konzultácie. Ako sa dalo čakať, vo Francúzsku časť politikov nesúhlasila s automatickým plnením tých článkov dohody, ktoré hovorili o návrate španielskeho zlata a vydaní vojnového materiálu, ktorý patril republikánskej vláde. Bez ohľadu na komplikácie svedčí o delikátnosti vzťahov aj skutočnosť, že možno jediný dôvod, pre ktorý mohol Franco uvítať pakt Molotov – Ribbentrop, bol fakt, že nemecký oportunizmus ho do budúcnosti oslobodzoval od „akýchkoľvek záväzkov zaujať nepriateľskú pozíciu voči Francúzsku“.⁹

Čo sa týka celkovej línie zahraničnej politiky, zainteresovaným neuniklo, že na knižnom trhu sa objavila práca o hlavných úlohách španielskej zahraničnej politiky¹⁰, pričom okolnosti vydania dávali publikácii punc oficiality. Španielska zahraničná politika po občianskej vojne mala obnoviť obvyklé smery svojho záujmu. Vychádzali z historicky tradičného ponímania tejto krajiny ako mosta medzi kultúrami v mediteranskej oblasti, ale tiež zo vzťahu k Latinskej Amerike, čo odhliadnuc od toho, že to vyhovovalo imperiálnym rezíduám vtedajšej oficiálnej ideológie, platí aj pre súčasnú španielsku zahraničnú politiku. Španielsko tiež malo prispieť k udržaniu veľmocenského balansu v Stredomorí (to treba brať s rezervou vzhľadom na vzťahy s Talianskom a imperiálne reminiscencie frankistov).

V prípade vojny, a to zaujímalo najmä Britov a Francúzov, malo Španielsko zostať neutrálne.¹¹ Bol to nesporné signál, že frankisti vnímajú prudko sa zhoršujúcu medzinárodnú situáciu, rovnako sa Franco vyslovil aj počas hrozby francúzskej intervencie na jeseň 1938. V júni a júli 1939 sa Serrano Súñer a Franco v tomto zmysle niekoľkokrát vyjadrili pred Talianmi¹² a v auguste boli so španielskym postojom konečne oboznámené nervózne západoeurópske demokracie a Nemecko.¹³ Súčasťou tejto politiky však bola aj silná sprievodná tlačová kampaň namierená proti západoeurópskym demokraciám. Bola nielen v intenciách Francovho osobného postoja v týchto otázkach, ale (reflektujúc úsilie jeho švagra a ministra vnútra Serrana Súñera o čo najužšie spojenie režimu s krajinami Osi) vyjadrovala aj zrejmu a v tej dobe už typickú dvojkolajnosť španielskej zahraničnej politiky, v tomto bode v rozpore s mienkou jej vtedajších rezortných šéfov, či už šlo o Jordanu alebo Beigbedera.

⁸Citácie zmluvy Jordana – Bérard podľa CANDELAS de la FUENTE, A.: El mariscal Pétain, primer embajador de Francia ante el gobierno de Burgos. In: Cuadernos de Historia Moderna y Contemporánea (Univ. Complutense Madrid), č. 8, 1987, s. 251-252.

⁹POŽARSKÁ, S. P.: Tajná diplomatija Madrida. Moskva 1971, s. 62.

¹⁰BARCIA TRELLES, C.: Puntos cardinales de la política exterior española. Madrid 1939.

¹¹Arriba, 6. 6. 1939.

¹²Keď Ciano počas návštevy Francovho švagra v Taliansku sondoval španielsky postoj k budúcej vojne, Súñer neuvažoval v najbližších 2–3 rokoch o podstatných zmenách v španielskej zahraničnej politike (SERRANO SÚÑER, R.: Entre Hendaya y Gibraltar. Madrid 1947, s. 47-48). V júli 1939 to isté, len vo väčšom časovom horizonte, povedal Ciano aj Franco (PRESTON, ref 3, s. 416). Oba v tejto súvislosti považovali neutralitu za dočasnú a priaznivú pre mocnosť Osi (k tomu pozri tiež opis rozhovoru Franca s talianskym veľvyslancom Violom in: DDI, 8. serie, XII, Viola Ciano 5. 6. 1939, s. 362-364).

¹³POŽARSKÁ, ref 9, s. 60 cituje Stohrerovo hlásenie MZV z 31. 8. 1939.

Dnes už vieme, že rovnakú pozornosť ako postoj k vojne a blokom štátov si zasluhoval aj prístup k riešeniu zahraničnopolitických problémov. Notoricky zvykne byť v tejto súvislosti citovaný prejav na zasadaní Národnej rady Falangy 5. júna 1939, kde Franco ohlásil, že ním bude hábil prudencia – obratná prezieravosť. V júli Franco v interview redaktorovi lisabonského *Diario de Noticias* doplnil, že jeho zahraničná politika bude motivovaná viac geograficky, než ideologicky.¹⁴ Bol tak opakovane ohlasovaný najhrubší oportunizmus a možno viac než nekonštruktívne vyčítať neskoršej frankistickej politike bezzásadovosť. Politika balansu, ako nazvali španielske manévry medzi bojujúcimi stranami už súčasníci, nebola (objektívne vzaté však ani nemohla byť) politikou rovnováhy cudzích vplyvov.

Čoskoro sa ukázalo, že ohlasovaná koncepcia zahraničnej politiky je v plnej šírke realizovateľná v období mieru a rozpútanie vojny si vynútilo venovať pozornosť najzákladnejším otázkam postavenia Španielska v Európe. Prakticky nič zo zámorských cieľov frankistickej diplomacie nebolo možné v plnom rozsahu realizovať, či už z dôvodov vojnou limitovaných možností, alebo pre revitalizáciu Monroeovej doktríny Rooseveltovou administratívou (v Latinskej Amerike). Rovnako iluzórnym v meraní síl gigantov mal byť príspevok k balansu síl v Stredomorí. Na začiatku svetovej vojny ostalo málo, no podstatné – neutralita a, povedzme to eufemisticky, „hábil prudencia“.

Keď Taliani prejavili (v júli) záujem vytvoriť politicko-vojenskú alianciu¹⁵, Franco reagoval na ponuku diplomaticky – jeho krajina potrebuje čas, aby sa spamätala z občianskej vojny. Politika Španielska voči fašistickým štátom sa mala uberať v duchu už uzavretých zmlúv – vo vojne zachová voči nim priaznivú neutralitu. O neodvratnosti nemecko-poľskej vojny vedel Franco od Mussoliniho od 17. augusta a „cítil sa tým dotknutý“.¹⁶ Hneď po vypuknutí vojny sa obrátil na bojujúce štáty s výzvou, aby zastavili vojenské akcie a lokalizovali konflikt. Popri nesporné pravdivých slovách o utrpení sa Franco predovšetkým obával rozšírenia konfliktu do Stredomoria.¹⁷ Okrem toho Franco už dávnejšie (po sobášii s Carmen Polo) výrazne akcentoval svoje katolícke presvedčenie a na niektoré otázky sa pozeral naozaj cez ideologické okuliare. To bol jeden z dôvodov, prečo sa snažil chrániť Poľsko a prečo v dobe, keď Nemci stratili strategickú iniciatívu, vyzýval neustále k urovneniu konfliktu na Západe. Neustále zdôrazňovanie boľševického nebezpečenstva bolo síce patologické, ale u caudilla, podobne ako u Churchilla, viac-menej organické. Nakoniec sa mu dostalo zadosťučinenia v závere a po skončení druhej svetovej vojny, keď vývoj smeroval k polarizácii, o ktorej roky pri každej príležitosti hovoril.

Bezprostredne po neúspechu svojich iniciatív vyhlásilo Španielsko 4. 9. 1939 „striktnú neutralitu“¹⁸ (ktorá však, ako sa čoskoro ukázalo, bola priaznivá pre mocnosti Osi, tak ako to dovtedy frankisti neraz v rozhovoroch s talianskymi a nemeckými titulármi vyjadrili). Madrid, samozrejme, pokračoval v politike udržiavania vzťahov na oboch stranách. Výrazom toho boli hospodárske dohody s Francúzskom (v januári 1940), Britániou (v marci 1940)¹⁹, ale aj s Portugalskom, ktorých uzavretie obhajoval Franco rovnako pravdivým, ako vtedy univerzálnym argumentom – neutržateľnou situáciou v národnom hospodárstve.

¹⁴Interview uverejnila aj Arriba, 15. 7. 1939.

¹⁵TUSELL, X. – GARCÍA QUEIPO DE LLANO, G.: Franco y Mussolini. La política española durante la segunda guerra mundial. Barcelona 1985, s. 37.

¹⁶POŽARSKÁ, ref 9, s. 59.

¹⁷Text posolstva uvádza DOUSSINAGUE, J. Ma.: España tenía razón. Madrid 1949, s. 12-13.

¹⁸Text prejavu pozri: Boletín Oficial del Estado, 5. 9. 1939, tiež DÍAZ-PLAYA, F.: La posguerra española en sus documentos. Barcelona 1970, s. 25 a nasl.

¹⁹Vojna zmiernila najmä postoj Francúzska, ktoré sa obávalo o bezpečnosť tyla v prípade vojny s Nemeckom. Keď potom k skutočnej vojne na jar 1940 prišlo, Francúzsko ponúklo Španielsku nielen oblie, ale navrhlo aj politické ústretové kroky v podobe zatknutia expremiéra Negrína a zákazu činnosti španielskych exilových organizácií. Bližšie o tom VIÑAS, A.: Política comercial exterior en España 1931 – 1975. I. Madrid 1979, s. 330.

Medzitým mu výrazný impulz pre realizáciu jeho predstáv o usporiadaní pomerov v Európe poskytol svojím vianočným posolstvom pápež. Päť bodov Pia XII. z 25. 12. 1939, na ktorých sa mal organizovať mier, sa stalo oficiálnou bázou španielskej zahraničnej politiky po celé nami skúmané obdobie. Šlo o rovnaké právo na život a nezávislosť, vzájomné organické a progresívne odzbrojenie – materiálne aj duchovné, vytvorenie právnych inštitúcií, ktoré by garantovali zákonnú aplikáciu dohôd, pozornosť „oprávneným a skutočným“ potrebám národov a menšín, uznanie nadradenosti existujúcich základných noriem a neotrasiteľnosti božského práva.

O necelý týždeň, v silvestrovskej reči, sa Franco prihlásil k tomuto programu, pričom hľadal podporu v ďalších neutrálnych krajinách v rámci hispanidad, ale tiež v Európe (Maďarsko, Írsko, Portugalsko, Belgicko), domnievajúc sa, že predovšetkým prvý bod by mohol zaujímať malé neutrálne krajiny, ktoré vždy hrali len druhé husle.²⁰

V orientácii na neutrálne krajiny sa chceli Španieli oprieť o najdôležitejšiu z nich, o USA. Možnosť koordinovať svoju politiku s americkou videli Španieli počas februárovej konzultatívnej cesty Sumnera Wellesa do Ríma, Berlína, Paríža a Londýna. Američania vtedy kontaktovali niekoľko neutrálnych krajín, aby zistili možnosti mierového urovnania konfliktu. Španielska diplomacia vyvinula veľké úsilie, aby nielen prezentovala svoje predstavy o mieri, ale aj návrh na koordináciu zahraničnej politiky Španielska, Vatikánu a USA a tiež návrh na zorganizovanie kongresu neutrálnych štátov. Frankisti tým sledovali niekoľko cieľov. Jednak by pri eventuálnom úspechu mierových iniciatív získali toľko potrebný pokoj pre stabilizáciu režimu, kým presadenie sa po boku USA v akomsi predobrazu Hnutia nezúčastnených by Španielsku zaistilo nielen väčšie možnosti pre nezávislú politiku, ale súčasne aj akúsi morálnu satisfakciu režimu, ktorý vzišiel z rebélie voči zákonnej vláde. Bol to však práve tento dôvod, prečo sa nakoniec Welles odmietol stretnúť s vojvodom z Alby.

Potom, ako sa začali vojenské akcie na západnom fronte, Španielsko pohrozilo použitím zbraní v prípade narušenia svojich hraníc a v máji (1940) opätovne potvrdilo svoju neutralitu, navyše keď dostalo z Londýna a Paríža uistenia o rešpektovaní svojej zvrchovanosti i v prípade vojny v Stredomorí.²¹ V rovnakom zmysle sa MZV Beigbeder vyjadril aj pred nemeckým veľvyslancom Stohrerom.²²

Po prekvapujúco rýchlom zrútení Francúzska sa minimálne v dvoch aspektoch zmenilo i postavenie Španielska. Predovšetkým v perspektíve nového nemeckého susedstva hrozilo, že sa značne zúži manévrovací priestor španielskej diplomacie. V Madride mali obavy, že sa Nemci po dobytí Francúzska nezastavia a Beigbeder navrhoval pre tento prípad vojenský odpor v Pyrenejach. Pre svoj názor získal aj podporu armády.²³ Nakoniec mohlo Španielsko využiť možnosti, ktoré mu poskytovalo sprostredkovanie prímeria medzi Francúzmi a Nemcami. Ak bol prípad Poľska ukázkou čiastočne ideologicky motivovaných zmierovacích aktivít španielskej diplomacie, sprostredkovanie v roku 1940 je príkladom číreho pragmatizmu. Vznik kolaborantského francúzskeho štátu aspoň zmiernil obavy, ktoré Franco z blízkosti svojho veľkého spojenca pociťoval. Na druhej strane vzhľadom na zemepisnú polohu po porážke Francúzska značne stúpila cena španielskej neutrality, čo malo svoje kladné i negatívne stránky. Jednak to (vo vzťahu k Británii) kompenzovalo do istej miery problémy, ktoré sa po páde Francúzska pred španielskou diplomaciou vynorili, na druhej strane sa z tých istých dôvodov

²⁰Text rozhlasovej reči vyšiel tlačou: Mensaje del Caudillo a los españoles. Discurso pronunciado por S. E., el Jefe del Estado, por la noche del 31 de diciembre de 1939. Madrid 1939.

²¹SECO SERRANO, ref 4, s. 322.

²²ADAP, Serie D 1937 – 1945, Band IX. Frankfurt a/M 1962, dok. č. 166, von Stohrer pre Wilhelmstrasse 26. 4. 1940. Treba však povedať, že ešte v polovici apríla nielen Súňer, ale aj Beigbeder pred nemeckým veľvyslancom pripúšťali vstup Španielska do vojny, ak tak urobí Taliansko.

²³Doussinague sa pri opise príslušného zasadania vlády opiera o informácie, ktoré mu poskytol jeho priamy nadriadený minister Beigbeder. Pozri DOUSSINAGUE, ref 17, s. 57.

Španielsko načas stalo terčom silného nemeckého nátlaku, ktorý ohrozoval samotné základy koncepcie španielskej zahraničnej politiky, ba i režimu.

Bol to čas pokušenia, keď sny o koloniálnom impériu a rehabilitácii národnej hrdosti na okamžik prevážili nad rozvahou i oportunizmom. Vo všeobecnosti dva – tri faktory zásadnejšie ohrozovali postavenie Španielska ako krajiny mimo rámca bojujúcich štátov. Boli to psychologické momenty reprezentované vidinami zisku kolónií a navrátenia Gibraltáru, potom vojenské iniciatívy jednotlivých bojujúcich strán a konečne s výhradami v istom zmysle aj Modrá divízia.

Bezprostredne pred pádom Francúzska v súvislosti s ďalším možným postupom Nemcov na juh, vstupom Španielska do vojny a eventuálnou stratou Gibraltáru Churchill uvažoval o obsadení Kanárskych ostrovov.²⁴ Britskú neistotu a naliehavosť riešenia dokumentuje fakt, že už 13. 6. 1940, zhodou okolností deň po španielskom vypovedaní neutrality, mal vojnový kabinet k dispozícii plány operácie Pilgrim – obsadenia Kanárskych, Azorských a Kapverdských ostrovov a Madeiry ako preventívneho úderu pred nemeckou inváziou na ne.²⁵ Mala sa tak zabezpečiť cesta okolo Afriky a lepšia kontrola Atlantiku.²⁶ O tom, že podobným spôsobom uvažovali aj Nemci (Kanárske ostrovy ako základňa Kriegsmarine), svedčia rozhovory Hitlera a Ribbentropa so Serranom Súñerom v novembri 1940.

Tak portugalské, ako aj španielske ostrovy, boli významné aj z komunikačného hľadiska, boli na nich rádiové vysieláče a prístup k podmorským káblom spájajúcim Európu s Amerikou i Afrikou. Vzhľadom na dobré britsko-portugalské vzťahy sa komplikácie, vrátane vojenských, predpokladali najmä zo strany Španielska. Briti vyčlenili na operáciu dve pešie brigády a skupinu lodí, vrátane lietadlovej a dvoch krížnikov. V rámci príprav akceptovali aj účasť španielskych republikánov na obsadení ostrovov.

Pilgrim bol preventívnou operáciou, a hoci preprava expedičného zboru mala trvať niekoľko dní (hrozilo teda nebezpečenstvo omeškania), Churchill, ktorý si podobne ako Hitler neprial rozšírenie vojenských akcií na Španielsko, na jej vykonanie nedal príkaz.

Predsa však v podmienkach nemeckého nátlaku na elimináciu Gibraltáru od jesene 1940 do jari 1941 Churchill v apríli 1941 informoval o možnom obsadení ostrovov Roosevelta. Američania len pár dní predtým rozšírili bezpečnostné pásmo až po Azorské ostrovy a ako svedčí neskorší list Churchilla Edenovi z 11. augusta 1941²⁷, boli v prípade potreby USA ochotné Azory vojensky obsadiť (štyri mesiace pred Pearl Harborom).

V tom čase takmer osudovo aj v týchto zemepisných šírkach zasiahlo do vývoja ruské ťaženie Wehrmachtu. Na jednej strane zamestnanosť Nemecka v ZSSR uvoľnila Britom ruky pre nátlakovejšiu politiku voči Madridu, keď predtým sa argumentovalo potrebou neprovokovať Hitlera k obsadeniu Španielska.²⁸ Hladinu verejnej mienky rozčeril, ale predovšetkým medzi politikmi v Londýne nevôľu vyvolal Francov agresívny prejav plný útokov nielen na komunizmus, ale aj na západné demokracie, ktorým reagoval na bleskový postup Wehrmachtu na východe.²⁹

V prvých reakciách sa dokonca Churchill rozhodol aktivovať časť plánu Pilgrim – operáciu Puma (obsadenie Kanárskych ostrovov). Z kapacitných dôvodov sa operácia mala uskutočniť

²⁴MORALES LEZCANO, V.: Historia de la no-beligerancia española durante la Segunda guerra mundial. Las Palmas 1980, s. 153.

²⁵Tamže, príloha 1 – plán operácie Pilgrim, s. 168 až 177.

²⁶CHURCHILL, W. S.: Druhá svetová válka. II. Praha 1993, s. 497.

²⁷CHURCHILL, W. S.: Druhá svetová válka. III. Praha 1993, s. 432.

²⁸Edenovo vyjadrenie z júla 1941 cituje PRESTON, ref 3, s. 550. Takéto argumenty sa používali v Británii a USA aj naďalej, napríklad v súvislosti s dopadom amerického naftového embarga na jeseň 1941. Blížšie k tomu HAYES, C.: Wartime mission to Spain. 1942 – 1945, s. 80.

²⁹Arriba, 18. 7. 1941. V Španielsku bezuzdnosť šéfa štátu na okamih v kritike zjednotila nezmieriteľných nepriateľov – ministra zahraničia Serrana Súñera a generalitu armády. Piaty generáli – monarchisti (všetko na vysokých veliteľských postoch) potom petíciou žiadali Franca, aby podobné vyjadrenia bez predchádzajúcej porady s vojakmi už nerobil.

až v septembri. Hoci pri rokovaní o Atlantickú chartu získal pre plán podporu Roosevelta, po čase prišiel k záveru, že „prejav bez ďalších udalostí sa nemôže stať základom pre Pilgrim ... taká akcia sa musí zakladať na iných dôvodoch“.³⁰ Plán ostal pripravený až do jarných mesiacov 1942. Pilgrim, zdá sa, bol potenciálne významnejší pre ohrozenie Francovho režimu, než Torch, hoci tú Franco vnímal oveľa dramatickejšie.³¹

Britská politika voči Španielsku bola počas celej vojny ovplyvňovaná existenciou Gibraltáru a britskou globálnou stratégiou. Udržať Gibraltár bolo jednou z priorít britskej koncepcie vojny, a preto Španielsko malo ostať neutrálne. Španielsko malo v Gibraltári anglického rukojemníka a hlavnou zbraňou Londýna zase boli hospodárske páky. Intenzita a kvalita vzájomných vzťahov závisela nielen od vzájomnej potreby, ale do značnej miery od všeobecnej situácie (na frontoch) a od možnosti Nemecka. Rozvoju španielsko-anglických vzťahov prospelo, že ani Londýn, ani Madrid svoje možnosti nátlaku nezneužili. Španielsko nakoniec najmä z obavy o budúcnosť nezaútočilo na Gibraltár, ani k tomu neposkytlo priestor a Británia sa z času na čas dostávala do rozporu s USA vzhľadom na rozdielne názory na hospodársky nátlak vyvíjaný na Španielov.³²

Pád Francúzska otvoril obdobie, keď dvojtvárnosť španielskej zahraničnej politiky dosiahla jeden zo svojich vrcholov. Španielsko pri sprostredkovaní prímeria ponúklo svoje služby v podstate z protinemeckých pohľadov. Angličania sa domnievali, že po Taliansku vstúpi do vojny tiež Španielsko. Nestalo sa tak, 12. júna ale Španielsko zmenilo štatút z neutrality na nebojujúcu stranu. Pseudoargumenty, ktoré vtedy zo strany Španielska zazneli, mali súvisieť s Francovou koncepciou dvoch vojen, keď sa Španielsko nezúčastní konfliktu na Západe. V skutočnosti šlo o kompromis medzi snahou ostať mimo vojenského diania, no nie natoľko, aby sa odcudzilo svojim fašistickým spojencom a stalo sa ich potenciálnym cieľom. Šlo o demonštráciu spojenectva bez záväzkov. O dva dni na to sa Španieli po predchádzajúcej dohode s Talianskom, Anglickom a Francúzskom stali jedinými garantmi neutrality medzinárodnej zóny v Tangeri. Paralelne s týmito akciami a dojednávaním prímeria však Franco poslal svojho náčelníka generálneho štábu Vigóna do Berlína, kde tento po týždňovom čakaní predstrel Francovu víziu ďalšieho priebehu vojny so žiadosťou o zbraň. Vigón priložil aj zoznam španielskych územných požiadaviek a zisťoval nemecké záujmy v severnej Afrike. Hitler vyslovil španielskym záujmom slovnú podporu a za Nemecko dezinteres na územiach, o ktorých bola reč. V tejto situácii došlo potom 19. 6. k odovzdaniu Francovho memoranda štátnemu tajomníkovi na Wilhelmstrasse. Franco v ňom vyjadruje ochotu po vyzbrojení

³⁰Citované podľa SMYTH, D.: Franco y los aliados en la Segunda guerra mundial in: BALFOUR, S. – PRESTO, P.: España y las grandes potencias en el siglo XX. Barcelona 2002, s. 160.

³¹Pravdou je, že aj pri projektovaní Torch boli chvíle, keď sa o narušení španielskej suverenity vážne uvažovalo. V Eisenhowerovom štábe vypracovali operáciu Backbone na elimináciu odporu v severnej Afrike, ktorá počítala aj s útokom v španielskom Maroku na Ceutu a Tanger, od čoho sa upustilo až po diplomatickej aktivite britského veľvyslanca Hoara v októbri 1942. Pozri: MORALES LEZCANO, ref 24, s. 198.

³²Kým Američania sa na nátlak v zahraničnom obchode pozerali predovšetkým z pohľadu dosiahnutia momentálnych cieľov, Angličania, ktorí už v decembri 1939 zaviedli udeľovanie tzv. navycerts pre lodnú dopravu neutrálnych krajín a žiadali od nich zákaz reexportu vybraných druhov tovaru, väčšmi brali do úvahy ohrozenia, ktoré z hospodárskej vojny plynuli pre stabilitu frankistického režimu. V ňom videli (aj po vojne) dostatočné záruky pre zaistenie svojich záujmov. Navyše Angličania prirodzene väčšmi než USA potrebovali stabilizované vzťahy so Španielskom a ako sa vyjadril svojho času Hitler, získali v prvých rokoch vojny mier v iberskej oblasti výmenou za potraviny. Celkovo možno povedať, že vo vzťahu Británie k Španielsku sa postupom času vymenili obavy o osud jej vojensko-strategických pozícií so starosťami o zabezpečenie pozícií hospodárskych a obchodných.

Cez druhú svetovú vojnu najdôležitejšou časťou zahraničného obchodu Španielska bol dovoz z krajín demokratickej aliancie, keďže tento predstavoval nevyhnutnú podmienku pre fungovanie zásobovania obyvateľstva a fungovania priemyslu. Z toho dôvodu slúžil ako jeden z najdôležitejších argumentov pre udržanie Španielska mimo bojujúcich krajín – argumentom Spojencov voči Španielsku a Španielov voči krajinám Osi.

Príamočiarejšia politika USA voči Španielsku vyplývala z odlišného postavenia USA v každej z etáp vojny, ako aj z rozdielnej mentality amerického prezidenta od Churchilla. Zaujímavý názor v tejto súvislosti vyslovil MORALES LEZCANO, ref 24, s. 126), keď túto črtu americkej politiky dával do súvisu s puritánskym ideovým dedičstvom.

a zásobení vstúpiť do vojny po boku Nemecka a Talianska. Memorandum v Berlíne aj kópie v Madride sa „stratili“.³³ Súčasne odovzdal Beigbeder Stohrerovi zoznam španielskych územných požiadaviek. Zoznam bol totožný s tým, čo predostrel už Vigón (Orán, zjednotené Maroko pod španielskou nadvládou, rozšírenie Rio d'Oro po 20. stupeň s. z. š., rozšírenie Španielskej Guiney a samozrejme Gibraltár).

Španieli už v roku 1939 skúmali možnosti obsadenia francúzskych dŕžav, no ich anexiu vtedy vylúčili z dôvodov vlastnej vojenskej nedostatočnosti i z politických príčin, pretože Francúzsko malo pre nich plniť funkciu nárazníka v čase vojny.³⁴ Nemci, v lete 1940 na vrchole moci, nemali záujem na uspokojení španielskych požiadaviek. Jedným zo základných problémov o. i. bolo i to, že sa dostávali do zásadného rozporu s francúzskymi záujmami v severnej Afrike, čo z viacerých dôvodov bránilo ich naplneniu. Pétain podmieňoval kolaboráciu rešpektovaním francúzskych práv v Alžírsku, Maroku a Tunise.

Otázka kolónií mala v Španielsku zrejmy dopad aj na vnútropolitickú situáciu, keďže imperiálne ciele boli bodom, na ktorom sa zhodovali tak falangisti, ako aj vojaci, a ktorý vo všeobecnosti súvisel s neuralgickým bodom celej španielskej spoločnosti – pocitom poníženia z roku 1898 i s krízou v 20. rokoch. Navyše, okrem týchto ideologických a politických dimenzií, kedy by získanie kolónií iste pomohol stmeliť režim, mali nové územia pomôcť postaviť sa zbedačenej krajine na nohy aj hospodársky.

V rovine politických rokovaní získala otázka nových území postupne dve polohy – okrem už spomínaných vážne myslených názorov poslúžili územné požiadavky ako protiargument v diplomatickom boji s Nemcami, keď už Španielsko opäť nemalo záujem vstúpiť do vojny proti Anglicku. Inak šlo o otázku výsostne časovú. Najneskôr v roku 1942 boli Španieli vyličení z imperiálnej horúčky – nenásilne, vývojom situácie na frontoch.

V lete 1940 však boli kolónie vážne mysleným hitom, natoľko vážnym, že mali oprávňovať k mandátu vstúpiť do krátkej a úspešnej vojny – ako dúfali niektorí španielski vodcovia. Jún a júl 1940 sú obdobím, kedy jedine nemecký nezáujem zabránil frankistom, že krajinu neprivedli do vojny. Boli jednoznačne rozhodnutí a všetky neskoršie interpretácie sú už len manipuláciou s faktami uľahčenou neskorším vývojom v tejto otázke. Konečne, aj preto sa memorandum z 19. 6. 1940 doteraz nenašlo.

V Berlíne po Dunkerque španielsky vklad do vojny nepovažovali za úmerný problémom, ktoré by zo sanovania španielskych požiadaviek vyplynuli. Na druhej strane Briti odmietli nemeckú ponuku na mier a Madridu diplomatickou cestou naznačili ochotu v budúcnosti rokovať o Gibraltári, pričom neoficiálne naznačili kompenzáciu za jeho nenapadnutie – francúzske Maroko.³⁵ Španieli najneskôr začiatkom augusta prišli modelovaním britských odvetných opatrení k záveru, že nie je v záujme režimu dobývať Gibraltár³⁶, a tak hoci Beigbeder aj Súňer zopakovali v auguste ponuku na vstup do vojny³⁷, Franco už špecifikoval podmienky tohto kroku výslovne na obdobie „po invázii nemeckých vojsk do Anglicka“³⁸.

Za Pyrenejami úžas z júnových spektakulárnych výsledkov Blitzkriegu pomaly opadal, keď prvé argumenty na vytriezvenie poskytol húževnatý odpor RAF. Na druhej strane potom, čo Britov nezlomila porážka Francúzska a aj plánovaná invázia na Ostrovy bola vzhľadom na priebeh bitky o Anglicko stále otáznejšia, v Berlíne získavali na dôležitosť alternatívne postupy

³³de la CIERVA, R. : c. d., s. 172. Odkaz na memorandum nájdeme aj v ADAP, Serie D : 1937 – 1945. Band IX. Frankfurt a/M 1962, dok. č. 488, Weizsäcker – Ribbentropovi 19. 6. 1940.

³⁴SERRANO SUÑER, ref 12, s. 361.

³⁵DOUSSINAGUE, ref 17, s. 233 cituje Albovu depešu z Londýna 4. 7. 1940 a rozhovor vojvodu s britským ministrom pre kolónie, ktorý prístup Španielska k francúzskomarockým územiám presadzoval u Churchilla.

³⁶TAMAMES, R. : España 1931 – 1975. Una antología política. Barcelona 1980, s. 344.

³⁷ADAP, Serie D: 1917 – 1945. Band X. Frankfurt a/M 1963, dok. č. 313, Stohrerova správa o predpokladoch vstupu Španielska do vojny z 8. 8. 1940.

³⁸NOWAK, J. R. : Hispania po wojnie domowej (1939 – 1971). Varšava 1972, s. 78; CHURCHILL, W. S.: Druhá svetová válka. D. II. Praha 1993, s. 498.

voči Albiónu. Preto rástol záujem Nemecka na španielskej spolupráci a vstupe do vojny. Tak by bolo ľahšie dobyť Gibraltár.

Ten bol iba medzníkom v širšom zámere Kriegsmarine a Wehrmachtu zaistiť si ďalším postupom na juhozápad kontrolu nad luzohispánskymi ostrovmi, dôležitú pre ďalší vývoj bitky o Atlantik.³⁹ Už 12. 7. 1940 sa uskutočnila porada námorného operačného veliteľstva a OKW, kde sa posudzovali možnosti gibraltárskej misie a 23. júla skupina vysokých dôstojníkov Abwehru (vrátane admirála), ženijného vojska a výsadkových jednotiek rokovala u generála Vigóna a u Franca v Madride a potom priamo na mieste urobili pozemný a letecký prieskum. Franco už vtedy v rozhovore s Canarisom vyjadril obavy z hospodárskych následkov takého kroku.⁴⁰

V septembri sa uskutočnila už predtým ohlásená návšteva Serrana Súñera v Berlíne. Napriek dávnejšej interpretácii socialistických a časti španielskych historikov, že Súñer mal dohodnúť čo najlepšie podmienky pre vstup Španielska do vojny, výsledky rozhovorov len potvrdili Francovo váhanie vstupe do vojny slabo zakrývané opakovanými koloniálnymi a zbrojnými požiadavkami. Rokovania zlyhali, keď Súñer odmietol všetky nemecké návrhy a výsledok poistil dovtedy nevznesenou požiadavkou na odovzdanie francúzskeho Katalánska Španielsku.⁴¹ Španielsko nehodlalo vstúpiť do vojny a explicitne vyjadrilo svoju neutralitu na opačnom diplomatickom fronte – americkému veľvyslancovi Weddelovi 30. 9. 1940 (po predchádzajúcom hospodárskom nátlaku USA).⁴²

Nemecká politická špička sa pokúsila ignorovať, čo bolo zrejme nemeckému veľvyslancovi v Madride aj tajnej službe – Španieli neverili v skorú britskú porážku a pre hospodársku slabosť nechceli riskovať dlhšiu účasť vo vojne.⁴³ Kľúčovou bola otázka „kedy?“. Španieli by boli ochotní, ale až vtedy, keď by už vojna s Britániou bola fakticky rozhodnutá, t. j. vtedy, keď by ich Nemci v podstate už zase nepotrebovali.

Minisummit Franca s Hitlerom priniesol v tomto zmysle len slabý posun. Hitler a Franco sa stretli v Hendaye 23. októbra 1940. Franco predtým sondať u Talianov podporu pre svoje koloniálne požiadavky. Taliani, ktorí v júni 1939 prišli s koncepciou rozdeliť si so Španielmi africké Stredomorie, avšak v súlade s Hitlerovou stratégiou odmietli čokoľvek, kým trvá vojna, v tomto smere sľubovať. Franco tiež konzultoval s Pétainom, ktorému oznámil, že nebude súhlasíť so vstupom Nemcov na španielske územie.

Výsledkom stretnutia v Hendaye bol kompromisný tajný protokol. Španieli ním pristúpili k trojstrannému paktu a zaviazali sa vstúpiť do vojny, avšak až v okamihu, keď to bude vyhovovať všetkým signatárom – inými slovami, len za svojho súhlasu. Úplne vágne zneli formulácie o novom usporiadaní kolónií v Afrike až po porážke Anglicka.⁴⁴

V pripravovaných akciách proti Gibraltáru jedným z hlavných problémov, okolo ktorého zväzali politici veľké taktické boje, bola otázka narušenia suverenity Španielska nemeckými vojskami – pre Španielsko v zásade neprijateľná. Ani v protokole z Hendaye nie je o vstupe vojsk do Španielska v súvislosti s dobývaním Gibraltáru zmienka. Predsa však o necelé tri týždne, 12. 11. 1940, schválil Hitler plán Felix, ktorý počítal s dobytím Gibraltáru v prípade potreby aj bez súčinnosti so Španielmi.⁴⁵ Franco v tej dobe získal ďalší argument, aby odolal nemeckému tlaku na vstup do vojny. Bolo ním talianske fiasko v balkánskom ťažení.⁴⁶

³⁹MORALES LEZCANO, ref 24, s. 71.

⁴⁰BURDICK, Ch. B.: Germany's military strategy and Spain in World War II., s. 25.

⁴¹K španielskym požiadavkám na francúzske územia v Európe pozri ADAP. Série D : 1937 – 1945. Band XI. 1. Bonn 1964, dok.č. 66, záznam rozhovoru Serrana Súñera s Hitlerom zo 17. 9. 1940.

⁴²FRUS, 1940, vol. II. s. 805-806, Weddel C. Hulovi 7. 9. 1940 a s. 810-812, záznam rozhovoru Weddela so španielskymi ministrami 30. 9. 1940. Šlo o dodávky obilia a kukurice výmenou za zachovanie španielskej neutrality. Podobne podmieňovali USA aj svoj májový úver (vid' SECO SERRANO, ref 4, s. 322).

⁴³SCHELLENBERG, W.: Memuari. Záhreb 1985, s. 101.

⁴⁴Text protokolu uvádza Serrano Súñer, ref 12, s. 312-313.

⁴⁵Šéf SD VI v tomto zmysle cituje priamo Hitlera. Pozri SCHELLENBERG, ref 43, s. 107.

⁴⁶Hitlerov list Mussolinimu z 27. 12. 1944 uverejnený v Times, 26. 5. 1945.

Napriek tomu a napriek pôvodnému úmyslu realizovať plán Felix bez ohľadu na Španielov, vojenské a politické rokovania pokračovali a nemecký tlak na vstup Španielska do vojny neochaboval. V novembri sa pri Bordeaux sformovalo zoskupenie nemeckých divízií, ktorá mala realizovať operáciu Felix a o týždeň na to pozval Hitler Súñera do Berchtesgadenu. Francov švagar mal jasné inštrukcie vydržať.⁴⁷ Objektívne, hospodárska závislosť od potravín a palív zo zámoria, resp. po mori kontrolovanom Britmi, boli pre to silnými dôvodmi. Úspešný nebol v decembri ani Canaris, ktorému osobné vzťahy s Francom dávali v celej negociácii isté výsadné postavenie. Franco prvýkrát konfrontovaný s konkrétnym dátumom operácie Felix⁴⁸ (stanoveným na 10. 1. 1941) odmietol účasť pre nepripravenosť, práve tak ako stanovenie iného konkrétneho dátumu.

Začiatkom roku 1941 bola už netrepezlivosť Hitlera taká veľká, že potenciálne ohrozovala samotné postavenie Franca, beztak tiesneného rastúcou krízou vo vzťahu vojska a Falangy reprezentovanej osobou jeho švagra. Keď však začiatkom februára Hitler v liste apeluje na zviazanosť existencie frankistického režimu s výsledkom vojny a osudom Nemecka, Franco povzbudený stretnutím s Mussolinim v Bordighere, 26. 2. odvážne odpovedá v tom zmysle, že dohoda z Hendaye (o vstupe do vojny) je neplatná, pretože sa zmenili podmienky na frontoch.⁴⁹ Medzitým, 15. februára 1941, bola operácia Felix „odložená“ na jeseň. Zdá sa, že Nemci sú bezradní, pred nimi je útok na ZSSR a navyše sa angažovali na Balkáne, čomu sa chceli určite vyhnúť. Hitler rezignoval a, ako vyplýva z pokynov pre veľvyslanca v Madride, v termínovej tiesni akceptoval, že Španielsko ostane iba politickým spojencom.⁵⁰ Bola síce v najväčšej tajnosti vypracovaná náhradná operácia Isabella, plán preventívneho obsadenia polostrova ako zábezpeky pred britskou inváziou počas útoku na Rusko, ale minimálne pre komplikácie na Balkáne (vojna s Juhosláviou) sa ani Isabella neuskutočnila.⁵¹

Tak sa skončila niekoľkokomesačná veľká kríza španielsko-nemeckých vzťahov, kde sa v plnej miere ukázala priepasť, aká zívala medzi možnosťami týchto dvoch diktatúr. Po vypätých jesenných a zimných mesiacoch 1940 – 1941 prišlo k prechodnému uvoľneniu tlaku na Španielsko, pretože pripravovaná vojna s Ruskom preniesla ohnisko Hitlerovej pozornosti ďaleko od španielskych hraníc. 22. júna si vydýchli nielen v Londýne, ale aj v Madride.

Boje na východnom fronte sa stali zároveň scénou pre ďalšiu modifikáciu španielskeho postoja k účasti na vojne. Rýchlosť, s akou sa o veci rozhodlo, naznačuje, že niektoré kruhy to chápali ako príležitosť. Dva dni po prepadnutí ZSSR španielske MZV sa obrátilo na Nemcov, aby im ponúklo účasť dobrovoľníkov na ťažení. Nemci súhlasili, hoci sami by dali prednosť, keby Španielsko vyhlásilo ZSSR vojnu.⁵²

Vyslanie dobrovoľníkov bolo viacvýznamové. Predovšetkým minister zahraničia Serano Súñer presadil, aby sa do Ruska nevysielala pravidelná armáda, ako navrhoval minister

⁴⁷ADAP. Serie D: 1937 – 1945. Band XI.2. Bonn 1964, dok. č. 352, záznam rozhovoru Hitlera so Súñerom v Berchtesgadene 19.11.1940.

⁴⁸ADAP. Serie D: 1937 – 1945. Band XI. 2. Bonn 1964, dok.č. 473, správa Rittera o ceste Jodla a Canarisa do Madridu zo 7. 12. 1940, dok.č. 500, Stohrer – MZV z 12. 12. 1940 (Vigónov protokol zo stretnutia Canarisa s Francom zo 7. 12. 1940).

⁴⁹ADAP. Serie D: 1937 – 1945. Band XII. 1. Gottingen 1969, dok.č. 22 Hitler – Francovi 6. 2. 1941 a dok.č. 95, Franco – Hitlerovi 26.2. 1941, odpoveď na dokument č. 22, tiež SERRANO SÚÑER, R.: Entre Hendaya y Gibraltar. Madrid 1947, s. 84.

⁵⁰Po stretnutí v Bordighere Mussolini odporučil Nemcom nenaliehať na Madrid. Pozri: Dokumenty MID Germaniji. III. Germanskaja politika i Ispanija / 1936 – 1943/. Moskva 1946, dok.č. 25, Weizsäcker Stohrerovi 17. 2. 1941

⁵¹Správa nemeckého veľvyslanca z 22. apríla ukazuje na slabosti alternatívnej nemeckej politiky voči Španielsku – Stohrer navrhuje odstrániť Franca z politiky, ale riešenia, ktoré ponúka spochybňujú úspešnosť či prospešnosť pre Nemecko. Navrhol podporiť pronemeckú skupinu okolo Serrana Súñera a pomôcť dostať sa k moci monarchistickým generálom. V tom prípade by však iste zohral úlohu ich tolerantný postoj voči Británii, zatiaľ čo v prípade podpory Súñera by sa len vygradoval konflikt medzi Falangou a vojskom. Bližšie pozri: MORALES LEZCANO, ref 24, s. 46-47.

⁵²ADAP. Serie D: 1937 – 1941. Band XIII. 1. Gottingen 1970, dok. č. 12, Stohrer pre Wilhelmstrasse 25. 6. 1941 a dok. č. 34, Stohrer pre Wilhelmstrasse 28. 6. 1941.

pozemného vojska Varela. To umožňovalo zúčastniť sa vojny bez jej vypovedania, čo samo o sebe by okamžite radikálne skomplikovalo postavenie režimu. Takto ostával dostatok priestoru na neskoršie zľahčujúce diplomatické interpretácie dôležité vo vzťahu k Británii. Okrem toho regrutovanie dobrovoľníkov malo aj svoj vnútropolitický rozmer – bolo výzvou pre Falangu, jeden z posledných impulzov jej kedysi bojovnému, avšak v roku 1941 už takmer celkom domestikovanému duchu. Ideovým vodcom intervencie bol podľa španielskeho súčasníka a historika Ramóna Garrigu jeden z najvýznamnejších predstaviteľov pôvodnej Falangy Dionisio Ridruejo, ktorý sa ťaženia potom i sám zúčastnil.

Najväčší horlivci hovorili dokonca o potrebe 100 tisíc dobrovoľníkov (čo by iste stálo režim existenciu). Serano Suñer predniesol svoj veľký militantný prejav, kde obvinil Rusko, že „je vinné za občiansku vojnu, za smrť Josého Antonia“, vysporiadanie sa s Moskvou označil za „požiadavkou histórie a budúcnosti Európy“ a vyzval Španielov k účasti „na krížovej výprave proti ruskému barbarstvu“⁵³. Nábor prebiehal v 4 najväčších mestách v Španielsku a v 2 v Maroku. O účasť bol veľký záujem hneď z niekoľkých príčin – jednak sa hlásili pre boj s komunizmom zapálení mladí muži, potom bývalí vojaci (ktorí sa nemohli adaptovať na mierové podmienky) – pre nich bolo vyhradených 75 percent stavu, ale najmä v neskoršom období dostali možnosť aj takí, čo ako sociálne slabí dávali prednosť zabezpečeniu v expedičnom vojsku pred mizériou civilu. Modrá divízia nebola produktom len vládnych kalkulácií, ale svoju úlohu pri vstupe do nej zohrali aj úvahy obyčajných ľudí, ktorí nechceli v povojnovom Španielsku ďalej hladovať. V každom prípade záujem bol veľký, podľa nemeckých diplomatov 40-násobne prevyšoval potreby.⁵⁴ Expedičné vojsko dostalo názov Modrá divízia, podľa farby falangistických košiel a napriek tejto poplatnosti straníckej propagande veliteľsky podliehalo armáde, to sa veľmi rýchle v škrípajúcich vojensko-falangistických vzťahoch vyjasnilo. Modrá divízia bola oficiálne zriadená 28. 6. 1941 v počte presahujúcom 18 000 osôb.⁵⁵ O dva týždne začal presun do Nemecka a na fronte pri Leningrade sa španielski vojaci objavili v polovici októbra 1941. Jej prvým veliteľom sa stal generál Muñoz Grandes, jeden z mála profašistov a germanofilov v španielskej dôstojníckej špičke. Modrá divízia ako španielsky vojenský zväzok bojovala v zostave Wehrmachtu ako 250. pechotná divízia⁵⁶, aby tam oficiálne ostala až do 17. 11. 1943. Nebola však jediným španielskym telesom, ktoré bojovalo na východnom fronte. V zostave VIII. leteckého zboru generála Richthofena v skupine armád Stred bojovalo 5 španielskych stíhačích letiek.

Činnosť Modrej divízie mala svoje vnútropolitické i zahraničnopolitické dôsledky. Niektoré už boli spomenuté. Čo sa týka vnútornej politiky, expedičné vojsko odčerpávalo zo španielskej domácej scény príčinných horlivcov, potencionálnych nespokojencov s oportunistom, na ktorom bol postavený režim. Mnohí sa už nikdy nevrátili (z funkcionárov napr. Sotomayor), pre iných to bola príležitosť na sebareflexiu a precitnutie (Ridruejo). Tí, čo sa vrátili, po svojich skúsenostiach z frontu vyprovokovali „silný úpadok germanofilie v Španielsku.“⁵⁷ Boli ocenení, dostali niektoré privilégiá, ale až na výnimky neboli pustení

⁵³ABELLA, R.: Por el Imperio hacia Dios. Barcelona 1978, s. 74, TAMAMES, ref 36, s. 196.

⁵⁴ADAP, Serie D: 1937 – 1945. Band XIII. I. Gottingen 1970, dok. č. 70, Heberlein pre Wilhelmstrasse 4. 7. 1941 píše aj o infiltrácii komunistov do Modrej divízie „kvôli sabotážam a aby sa dostali do Ruska“.

⁵⁵Podľa najnovších údajov (MORENO JULIA, X.: División Azul. Sangre española en Rusia, 1941 – 1945. Barcelona 2005) odišlo v 19 expedičných do Ruska v roku 1941 18. 104 ľudí, v roku 1942 ich tam bolo nad 16 000 (s. 403). Nemci až v marci 1942 súhlasili s pravidelnou výmenou mužstva, tak ako to bolo aj v prípade Légie Condor (TUSELL, J.: Franco, España y la II guerra mundial. Madrid 1995, s. 291). Spolu sa ťaženia zúčastnilo okolo 45 000 občanov frankistického Španielska, 130 Španielov (94 vojakov, 33 poddôstojníkov a 3 dôstojníci) tajne bojovalo v jednotkách Wehrmachtu a SS (Moreno Julia, tamže, s. 410-413) a v radoch Modrej divízie zase 29 Bielorusov, Ukrajincov a Rusov (Tamže, s. 399-401).

⁵⁶Tvorili ju 3 pechotné pluky, jeden pluk delostrelectva, prieskumná, ženijná, spojárska jednotka, zdravotná, veterinárna služba a doprava.

⁵⁷de la CIERVA, R.: c. d., s. 226.

do politiky. Modrá divízia sa od konca roku 1942 stala častým námetom upozornení a nátlaku zo strany USA a Británie. Hoci aj v samotnom Španielsku sa o jej stiahnutí uvažovalo už v roku 1942, v rozhodujúcej fáze jej návrat iniciovalo ministerstvo zahraničia v auguste 1943. Za súčasného tlaku Spojencov definitívne rozhodnutie padlo vo vláde 25. 9. 1943. Kompromisom s vojakmi bolo vytvorenie pluku z dobrovoľníkov divízie, ktorí chceli ostať na fronte, s tým, že táto jednotka sa už nebude dopĺňovať. 17. 11. 1943 tak vznikla Modrá légia, jej veliteľom sa stal posledný náčelník divízneho štábu plk. García Navarro.⁵⁸ Keďže sa prítomnosť týchto asi 1500 Španielov nepodarilo utajiť, Hitler vo februári 1944 súhlasil s ich stiahnutím. Légia sa vrátila do Španielska do polovice apríla 1944. Po 12. apríli ostali na „východnom“ fronte už len dobrovoľníci, ktorí ako jednotlivci bojovali vo Wehrmachte alebo SS a zúčastnili sa aj bojov o Berlín.⁵⁹

Po roku 1941 všetky možnosti, ktoré mohli Španielsko dostať svojimi následkami do vojny, mali pôvod (i v prípade nemeckých aktivít) v spojeneckej strategickej iniciatíve v oblasti. Prevažná väčšina ohrozenia spočívala v možnosti obsadenia niektorého zo španielskych území mimo polostrova, Spojencami a preventívneho obsadenia pevninského Španielska, alebo jeho časti Nemcami. Napriek tomu jeden pokus vtiahnuť Španielsko do vojny po roku 1941 sa takto z naznačenej schémy vymyká.

Nemci prirodzene prehliadli Francovu politiku a už v lete 1941 v súvislosti s úmyslom dobyť Gibraltár pomýšľali na zvrhnutie Franca s využitím republikánov, ktorí boli vo Francúzsku.⁶⁰ Potom ako Franco v roku 1942 žiadal o stiahnutie Modrej divízie, rozhodli sa Nemci využiť ju proti nemu, pričom hlavnú úlohu mal zohrať jej veliteľ generál Muñoz Grandes. To bol ešte jeden rozmer Modrej divízie, o ktorom sme doteraz nehovorili. Keď Franco pochopil pravidlá hry, vymenil podozrivého generála za Estebana Infantesa. Po nemeckom nátlaku však Muñoz Grandes musel dosadiť späť. Ten v júlovom rozhovore s Hitlerom súhlasil so svojou misiou s tým, že Španielsko potom vstúpi do vojny po boku Nemecka. S akciou sa malo počkať do nemeckej ofenzívy v 1942 a na vlnu úspechov s podporou autority Modrej divízie potom malo prísť k štátnemu prevratu.⁶¹

Základom neúspechu tejto konšpirácie bol nesprávny odhad postavenia Franca v Španielsku. Ten uspokojil pomery doma odvolaním Serrana Súñera a v dôsledku vývoja v Afrike zintenzívil kontakty so Spojencami. Zabránil ceste generálneho tajomníka Falangy Arreseho do Nemecka, aby sa tam nestretol s Muñozom Grandesom, o ktorého návrat už dlhší čas márne

⁵⁸IBÁÑEZ HERNÁNDEZ, R.: Españoles en las trincheras: La División Azul. In: Payne, S. – Contreras, D.: España y la Segunda Guerra Mundial. Madrid 1996, s. 80. Modrú légiiu tvorili tri prápory, štábná rota, sanitná služba a intendancia.

⁵⁹Španielska historiografia nezávisle od orientácie autorov zhodne konštatuje dobrú bojovú hodnotu svojich jednotiek v Rusku. Letcom priznali „vyššie 170 zostrelov ... pri vlastných stratách 25 z celkového počtu 89 pilotov“ (IBÁÑEZ HERNÁNDEZ, ref 58, s. 82.) Čo sa týka strat Modrej divízie, vo všeobecnosti sa dnes akceptujú čísla sanitnej služby divízie, ktoré vo svojej knihe ešte v 60. rokoch ponúkol gen. José Díaz Villegas (La División Azul en línea. Barcelona 1967.) Podľa neho straty divízie do augusta 1943 činili 20 875 chorých, ranených a mŕtvych a ako dodáva Moreno Julia (ref 55, s. 322) 372 zajatých. V roku 1954 sa do Barcelony vrátilo 286 bývalých vojakov Modrej divízie, pričom niekoľko ich ostalo žiť v ZSSR (MORENO JULIA, ref 55, s. 414-421). Pri celkovom počte asi 45 000 a vlastných stratách približne 21 000 spôsobili vojaci Modrej divízie Červenej armáde straty cez 49 000 osôb (Tamže, s. 312). Originálne svedectvo o španielskych vojakoch na fronte podal sám Hitler: „Považovaní za jednotku sú Španieli bandou tulákov. Puška je pre nich nástroj, ktorý netreba čistiť za žiadnych okolností. Stráže u nich existujú len teoreticky. Nie sú na svojich miestach, a ak sú, tak spia. Keď prichádzajú Rusi, musia ich domáci obyvatelia budiť. Ale Španieli nikdy nepustili ani piadť zeme. Nevie si predstaviť srdnatejších. Sotva sa kryjú. Vysmieávajú sa smrti. Viem, v každom prípade, že naši muži sú vždy spokojní, keď ich majú za susedov v sektore. Ak ste čítali Goebenove spisy o Španieloch, máte dojem, že za sto rokov sa nič nezmenilo. Mimoriadne udatní ... ale príšerne nedisciplinovaní.“ (citované podľa IBÁÑEZ HERNÁNDEZ, ref 58, s. 73.)

⁶⁰de la CIERVA, R.: c. d., s. 202. Autor sa bez bližšieho spresnenia odvoláva na Trythalla, J. W. D. (Franco. Londýn 1970). Podľa neho získali Nemci na nimi okupovaných územiach pre uvažovanú akciu proti Francovi podporu asi 40-tisíc španielskych republikánov. V rovnakom zmysle sa vyjadril aj Seco Serrano, ref 4, s. 332.

⁶¹DOUSSINAGUE, ref 17, s. 136.

žiadal. Keď sa to nakoniec v decembri podarilo a bývalý veliteľ Modrej divízie presadzoval začiatkom roku 1943 Hitlerom požadovanú protispojeneckú politiku, Franco ho suspendoval a to bol definitívny koniec tejto nemeckej intrigy.

Nie je bez zaujímavosti, že aj Spojenci, najmä Briti uvažovali o využití generálskej opozície proti Francovi. Podobne ako Nemci v '41, aj oni kalkulovali s monarchistickou opozíciou v armáde. Monarchistický vplyv medzi generálmi pretrvával ešte z éry monarchie, avšak s výnimkou Varelu, ktorý preferoval karlistov, ako aj Kindelána, Vigóna a Arandu (reprezentujúcich stúpcov alfonzínskej vetvy) nebolo vo vojsku významnejšej postavy. Navyše ani nikto zo spomenutých nebol vodcovským typom schopným ostatných sústrediť okolo seba. Generáli sa vybíjali v slovnej opozícii a do konca svetovej vojny neprekročili hranice petičných akcií (1942). Aj keď Briti udržiavali kontakty s monarchistickými generálmi aj po roku 1945, zdá sa, že Spojenci samotní po úspechu Torch a následnom priaznivom vývoji stratili záujem na mocenských zmenách v Španielsku, lebo by to destabilizovalo tamojšiu situáciu.

Vývoj situácie v Stredomorí primäl Hitlera, aby 29. 5. 1942 dal pokyn na vypracovanie preventívnych operácií Anton (plán na obsadenie vichystického Francúzska) a Ilona, ktorá bola čiastkovou náhradou Felixa. Šlo o obsadenie severoškpanielskych prístavov a predpolia Pyrenej až po Ebro. Malo ísť teda o obrannú operáciu s cieľom zastaviť Spojencov v prípade invázie pred hranicami Francúzska. Vo Francúzsku sa začala za tým účelom formovať nová skupina divízií. Odpoveďou Španielska bolo urýchlenie prác na pevnostnej línii Pérez. Situáciu komplikoval aj nepriaznivý vývoj obchodných vzťahov.

Nerovnováha vzájomnej obchodnej bilancie, taká typická pre Nemcov v tej dobe, viedla nakoniec Španielov ešte v polovici roku 1942 k obmedzeniu exportu, čo v Berlíne pocítili predovšetkým v súvislosti s voľfrámom. Nemci začali rokovať, v hre boli aj dodávky zbraní, ale padol Súňer a rozhovory sa prerušili. Po nástupe do funkcie Jordana nechcel iritovať Spojencov rokovaniami s Nemcami a ťahal čas. Boli to práve týždne pred Torch.

Na druhej strane u Spojencov pri plánovaní operácie Torch prevažovala mienka, že Španielsko nevstúpi do vojny a bude sa brániť prechodu nemeckých vojsk cez svoje územie.⁶² Ako plynul čas, španielska nervozita vzrastala. Španieli pre prípad narušenia integrity svojich území dávali najavo, že sú rozhodnutí brániť všetky svoje územia a zaútočiť na Gibraltár.⁶³ Čo sa týkalo Spojencov, vyvíjali na Španielov nátlak prostredníctvom masmédií. V Spojených štátoch prebiehala od jari 1942 protiškpanielska tlačová kampaň a protiškpanielsky intervencionizmus bol populárny aj vo Veľkej Británii. Napriek všetkým ubezpečeniam, ktoré ohľadne integrity svojho územia dostali Španieli v období pred Torch, boli okamihy, kedy sa o narušení škpanielskeho územia vážne uvažovalo. Americký veľvyslanec Hayes vo svojich pamätiach uvádza, že musel intervenovať proti úmyslu štábných plánovačov obsadiť Kanárske ostrovy.⁶⁴ V odporúčaní Štátnemu departmentu dôvodil proti tým, že by to pred operáciou Torch, alebo v jej priebehu postavilo Španielov po boku Nemcov, čo Američanov presvedčilo. Operáciu Backbone na elimináciu odporu v severnej Afrike, ktorá počítala aj s útokom v Španielskom Maroku na Ceutu a Tanger, sa podarilo eliminovať až po aktivite britského veľvyslancu Hoara v októbri 1942.⁶⁵

OSS tiež aktivovala už predtým špionážnu sieť zloženú z bývalých interbrigadistov a uvažovala o využití Abd-el-Krima v protiškpanielskom vystúpení v Maroku. Posledné týždne pred uskutočnením invázie do severnej Afriky sa svojím napätím podobali obdobiu po Hendaye, s tým rozdielom, že teraz mohol prísť útok z oboch strán. Situácia sa vyvíjala tak, že hlavnou starosťou

⁶²CHURCHILL, W. S.: Druhá svetová válka. IV. Praha 1994, s. 526.

⁶³DOUSSINAGUE, ref 17, s. 70-71. K tejto alternatíve nakoniec neprišlo, takže všetky otázky s tým spojené ostali nezodpovedané.

⁶⁴Tamže, s. 74.

⁶⁵MORALES LEZCANO, ref 24, s. 198. Hoare sám o tom vo svojich pamätiach nehovorí.

Španielov vo vzťahu k Spojencom bola obava z invázie na Kanárske ostrovy a vo vzťahu k Nemecku obava z prekročenia Pyrenejí.⁶⁶

8. 11. odovzdal Francovi americký veľvyslanec známy osobný list od Roosevelta, v ktorom mu prezident ponúkol nedotknuteľnosť španielskych území v severnej Afrike výmenou za španielsku neutralitu.⁶⁷ O tri dni Nemci obsadili celé Francúzsko a Stohrer navrhol spoločnú nemecko-španielsko-francúzsku obranu v Maroku. Španielsko 12. 11. vyhlásilo čiastočnú mobilizáciu a Franco súčasne potvrdil svoju neutralitu voči spojeneckým akciám v severnej Afrike.⁶⁸ O tom Nemci nemohli vedieť, ale ohľadom mobilizácie a postoja Španielska telegrafoval Stohrer do Berlína, že v prípade akéhokoľvek narušenia suverenity sa Španieli budú brániť a v tom prípade môže dôjsť k protifrankistickým nepokojom, čo vláda nezvládne. Radil preto rešpektovať španielsku suverenitu. Podobné správy prišli do Berlína aj z iných zdrojov. Požarská tvrdí, že keďže aj druhá strana dospela k týmto záverom, Franca vlastne pred intervenciou chránila slabosť jeho režimu.⁶⁹

Ďalším z dôvodov mohli byť komplikácie, ktoré by obom stranám španielsky odpor spôsobil. Nemci na rozdiel od Spojencov však Španielom garancie ani slovné nedali – s poukazom, že dávať ich spriatelenej krajine nemá zmysel.⁷⁰ Rovnako ako pred rokom ani tento raz sa Hitler neodhodlal pre inváziu do Španielska. Problém s Francom sa snažil vyriešiť prostredníctvom zákulisných ťahov. Kľúčovou postavou tohto pokusu bol Muñoz Grandes. Ako sme už spomínali, Franco ho po predložení ultimáta 2. 1. 1943 s požiadavkou spoločnej obrany polostrova jednoducho vojenským rozkazom odstavil. Paralelne s touto značne rozpačitou snahou o prevrat sa v Nemecku v decembri 1942 pre prípad vstupu Spojencov do Španielska začína uvažovať o aktualizácii plánu Ilona. V januári bol hotový plán Gisela. V oblasti Toulouse – Perpignan sa sústredili vojská, ktoré mali okupáciu severného Španielska vykonať (v aprílovom termíne). Súčasne sa rokovalo o dodávkach zbraní, ktoré Španieli žiadali od Nemcov. Rokovania boli z oboch strán poznačené nedôverou. Španieli chceli, aby dodávka nebola viazaná na politické požiadavky a Nemci zase žiadali, aby zbrane boli použité len proti nemeckým nepriateľom.⁷¹ Až keď Nemci nakoniec odmietli ďalej rokovať vôbec, bol 12. februára podpísaný tajný protokol, v ktorom hoci Franco neprijal záväzok spoločnej obrany, sa Španieli zaviazali, že ak dostanú vojenskú výzbroj, budú ozbrojenou silou hájiť svoju územnú celistvosť v Stredomorí, v Afrike a Atlantiku proti Spojencom.⁷²

Týždeň pred podpísaním protokolu prišlo k incidentu, v dôsledku ktorého sa takmer zrútila celá dovtedajšia španielska politika a krajina sa ocitla na chvíľu naozaj na pokraji vstupu nemeckých vojsk. Možno intrigou, možno nepresnosťou, novinárskou chybou švajčiarsky rozhlas informoval 6. 2. o stretnutí Churchilla s Francom v Lisabone. Španieli okamžite poskytli dôkazy o Francovej prítomnosti v Španielsku, ale nemecké divízie vo Francúzsku čakali už iba na potvrdenie rozhlasovej správy veľvyslancom von Moltkem z Madridu.⁷³

Prijatie protokolu predznamenáva definitívnu nemeckú rezignáciu na vlastnú vojenskú aktivitu na polostrove, čo sa v máji potvrdilo v súvislosti s Dönitzovým návrhom.

⁶⁶Rámcový plán krytia kontinentálnych hraníc ako ho môžeme vidieť u Moralesa Lezcana dokumentuje názorne tieto obavy. 30 – 50-tisíc vojakov dislokovaných medzi Pyrenejami a Ebrom, toľko isto na zabezpečenie biskajských a galicijských prístavov, 20 – 30-tisíc na levanskom výbežku medzi Valenciou a Alicante, ale 100-tisíc v Andalúzii medzi Almeriou a Cádizom a ďalších 80 od južného atlantického pobrežia až po Valladolid, pozdĺž portugalských hraníc, ak by Spojenci využili výborné vzťahy Británie s Portugalskom. Tamže, s. 229.

⁶⁷DÍAZ-PLAYA, F.: La posguerra española en sus documentos. Barcelona 1970, s. 146-148. List mal Hayes u seba pripravený od 2. novembra.

⁶⁸Text vyhlásenia pozri tamže, s. 148-149.

⁶⁹POŽARSKÁ, S. P.: Tajná diplomacia Madrida. Moskva 1971, s. 185.

⁷⁰DOUSSINAGUE, ref 17, s. 103.

⁷¹Tamže, s. 204-206.

⁷²Text tajného protokolu pozri Dokumenty MID Germaniji III. Germanskaja politika i Ispanija /1936 –1943/. Moskva 1946, s. 156-157, dok. č. 49, von Moltke pre Wilhelmstrasse 9. 2. 1943.

⁷³DOUSSINAGUE, ref 17, s. 134-135, 137.

Ten veci posudzoval v kontexte obrany Sicílie a Sardínie a v polovici mája 1943 odporučal obsadiť Španielsko aj Portugalsko a okupovať Gibraltár. Spojenci vedeli o tejto možnosti a boli pripravení v takom prípade reagovať vylodením sa na polostrove.⁷⁴ Nakoniec Hitler neriskoval ďalšie ohnisko bojov a Dönitzov návrh zamietol.

Operácia Gisela bola v júni zrušená. Nemecko od leta 1943 definitívne akceptovalo španielskú zahraničnú politiku. Obdobie od stretnutia Hitlera s Muňozom Grandesom po uzavretie tajnej zmluvy vo februári 1943 bolo posledným veľkým vzopätím Nemcov v španielskom politickom priestore a aj vzhľadom na konšpirácie, na ktorých sa Nemci zúčastnili, patrí aj k najmenej zdokumentovaným. Z hľadiska priorit španielskej politiky patrí už toto obdobie do etapy prispôsobovania sa novým zahraničnopolitickým skutočnostiam.

V súvislosti s tým sa mení aj obsah zahraničnopolitických, resp. vojensko-politických aktivít madridskej vlády, ktorej neustálym leitmotívom boli stabilizácia režimu a s vývojom situácie jeho prežitie. Toto obdobie, ako sme videli, charakterizovalo niekoľko skutočností:

- Dokiaľ Nemecko mohlo intervenovať na Pyrenejskom polostrove, najdôležitejšie bolo vyhnúť sa účasti na vojne, resp. zabrániť vstupu cudzích armád na svoje územie. Keďže Španielsko neostalo neutrálnym, muselo v zahraničných vzťahoch balansovať tak, aby oba znepriatelené bloky akceptovali daný stav ako vyhovujúci. K tomu v konečnom dôsledku prispelo aj proklamované odhodlanie brániť sa proti každému narušeniu štátnej suverenity.
- Situáciu Španielsku do istej miery uľahčoval fakt, že aj západné demokracie aj Nemecko pôvodne vstupovali do konfliktu s kalkuláciou, že pyrenejské štáty sa vojny nezúčastnia. Túto premisu prví narušili samotní Španieli v lete 1940 a z pohľadu veľmocí Nemci, keď na jeseň 1940 už požadovali priame aktívne španielske spojenectvo. Španielsko sa už predtým, v lete uvedeného roku, stalo objektom vojenských priprav Británie.

Obdobie, keď existovala možnosť, že sa dostane do vojny, môžeme rozdeliť na niekoľko fáz. Prvá, najkratšia, súvisí s pádom Francúzska a s takmer efemérnou vlastnou španielskou snahou angažovať sa na strane Nemcov, skoro súčasne však aj s britskými prípravami operácie Pilgrim. Ďalšiu etapu, od jesene 1940 do útoku na Juhosláviu na jar 1941, charakterizuje stupňujúce sa, no márne nemecké úsilie zatiahnuť Španielsko do vojny kvôli Gibraltáru. Po vypuknutí rusko-nemeckej vojny sa už možnosť vojnových operácií v Španielsku redukovala. Nakoľko neprišlo k vojnovému stavu medzi Madridom a Moskvou (čo by spustilo reťaz nezvratiteľných vojenských opatrení), Španielsko vo vojenských plánoch tak Nemcov, ako aj Britov (Spojencov), figurovalo už len v zmysle prevencie, resp. ako reakcia na možný postup protivníka, nie v dôsledku vlastnej prvej ofenzívnej akcie. (U Britov to je vlastne konštantná črta ich stratégie voči Pyrenejskému polostrovu.) Nakoniec, hoci sa tým obe strany zaoberali, ani jedna z nich nebola dôrazná v konšpiráciách na zmenu vlády v krajine. Predovšetkým u Britov, ale postupom času aj u Američanov, bolo zrejmé, že sústredení na strategicky dôležitejšie méty akceptovali existenciu frankistického režimu ako istej záruky pokojného tyla, keď navyše ani španielsky demokratický exil, ani druhí generáli v Španielsku v tomto smere neboli zaručenou alternatívou.

Potom, ako sa stávalo stále viac zrejším, že Nemci v budúcnosti neprekročia Pyreneje, španielska zahraničná politika bez toho, aby zmenila spomínaný základný cieľ – pomôcť režimu zabezpečiť prežitie, sa mohla viac sústrediť na vlastnú aliančnú diplomaciu koncepcie sa opierajúcu o obdobie pred začiatkom nemeckého ťaženia proti Francúzsku, ktorá mala výraznou mierou prispieť k vytvoreniu prijateľného vonkajšieho imidžu diktatúry skompromitovanej úzkymi vzťahmi s Nemeckom a Talianskom. V zhode s postulátom o nezávislosti vlastnej politiky to bola pôda posvätená pápežským posolstvom na Vianoce 1939

⁷⁴CHURCHILL, W. S.: Druhá svetová válka. V. Praha 1994, s. 942.

a na nej chceli Španieli stavať svoje nové, neskôr aj mierové iniciatívy. Hoci kontinuitu v tomto zmysle predstavoval už samotný minister zahraničia Jordana, ktorý vystriedal Serrana Súñera na jeseň 1942, počiatky tejto pozvoľnej zmeny nájdeme ešte v prvých mesiacoch toho roku, keď sa kládli základy nových španielsko-portugalských vzťahov. Hoci Iberský pakt ktorý v decembri '42 zavšil tieto pytačky, svojou podstatou ešte väzí v obavách z vojenského napadnutia Španielska a ako taký je integrálnou súčasťou bezpečnostnej politiky frankistov, partnerstvo Portugalska naznačuje (najmä v kontexte vojnových udalostí) istú reorientáciu dovtedajšej madridskej politiky.⁷⁵ Februárové predstavenie plánu D⁷⁶ a postupne stále väčšia koordinácia španielskej politiky s vatikánskou doplnané občasnými demonštratívnyymi gestami⁷⁷, spolu s čoraz jednostrannejšou obchodnou politikou dotvárali potom zmenu kurzu frankistickej diplomacie, ktorá tak reflektovala priebeh vojny a jej predpokladaný výsledok.

Nová orientácia bola pre frankistické Španielsko výhodnejšia už aj preto, že väčšmi zodpovedala naturelu vtedajšej politickej špičky, keď nielen ona, ale celý blok reakcie, ktorý vyhral občiansku vojnu, nemusel pritom (s výnimkou minoritných pôvodných falangistov) poskytovať žiadne koncesie nad rámec svojich, najmä vnútropolitických predstáv. Pravda, okrem tých kozmetických úprav, čo si v záujme ďalšej existencie diktatúry vynútilo víťazstvo Spojencov.

P. SZÁRAZ: SICHERHEITSPOLITIK SPANIENS IN DEN ERSTEN JAHREN
DES ZWEITEN WELTKRIEGES (1939 – 1943)

Der Aufsatz widmet sich der Entwicklung der spanischen Aussenpolitik in den Jahren 1939 – 1942, bzw. 1943, in der Zeit der deutschen strategischen Initiative im Krieg. Die Aussenpolitik des Franco-Spaniens limitierten in diesem Zeitabschnitt einige Hauptfaktoren. Es war vor allem der Charakter des Regimes, der die politischen Bündnisse mit den Staaten der Achse favorisierte, und gleichzeitig die Schwäche des durch Bürgerkrieg zerstörten Landes, das auf die korrekten Beziehungen mit den westlichen Demokratien angewiesen war. Diese politisch-wirtschaftlichen, in mehreren Aspekten widersprüchlichen Motive bildeten den Grundrahmen der Aussenpolitik des Staates, der mehr als wann immer darauf angewiesen war, die Einflussbalance der beiden Blöcke zu bewahren. In wirtschaftlich zerstörtem Staat und politisch noch nicht stabilisiertem Regime war der Hauptimperativ der Regierungsgarnitur ihr eigenes politisches

⁷⁵Španielsko-portugalské vzťahy prešli počas svetovej vojny svojím vlastným vývojom. V roku 1941 Španieli uvažovali o obsadení Portugalska a znovunastolení vlády nad celým polostrovom. (Dokumente MID Germaniji III. Germanskaja politika i Ispanija /1936 – 1943/. Moskva 1946, s. 74-82, dok.č. 26, Stohrer pre Wilhelmstrasse 10. 5. 1941, príloha k Stohrerovej správe – letecký atašé Krammer o názore španielskych vojenských kruhov na obsadenie Portugalska zo 7. 5. 1941.) Nemci tento úmysel nepodporili. Británia by totiž so všetkou pravdepodobnosťou intervenovala. Vo februári '42 v Seville mali byť tieto myšlienky dávno zabudnuté. Hlavnou témou rozhovorov Franca a Salazara bola koordinácia vojenskej politiky v prípade napadnutia jedného z partnerov. Najmä Španieli sa obávali vylodenia Spojencov v Portugalsku. Diktátori sa dohodli na vzájomnej pomoci proti komunistickým a iným režimom. 18. 12. 1942 španielsky minister zahraničia navštívil Lisabon. Výsledkom návštevy nebol len Iberský pakt, ktorý kodifikoval sevillské dohovory a hovoril o spoločnej politike založenej na pápežských princípoch v prospech udržania oboch krajín mimo vojny. Samotná návšteva i celý proces boli vzhľadom na širšie súvislosti interpretované ako „priblíženie Španielska k anglickému politickému priestoru“. (DOUSSINAGUE, ref 17, s. 118.)

⁷⁶Franco rozvíjal teóriu o spoločnom boji proti Sovietskemu zväzu a na základe toho o potrebe britsko-nemeckého mieru. Ten mali so Španielskom sprostredkovať Vatikán a niektoré neutrálne krajiny. To bola podstata plánu D. 21. februára 1943 kontaktoval MZV v tejto súvislosti Írsko, Švédsko, Švajčiarsko a Portugalsko. Tieto štáty mali vyzvať bojujúce strany do spoločného boja proti Moskve (Dokumente MID Germaniji III. Germanskaja politika i Ispanija /1936 – 1943/. Moskva 1946, s. 160-162, dok. č. 51, von Moltke pre Wilhelmstrasse – MZV z 24. 2. 1943). Franco ponúkol sprostredkovanie aj Nemcom, no tí odmietli, iba Taliansko prejavilo určitý záujem. Z neutrálnych krajín sa Švédsko zachovalo indiferentne a Švajčiari odmietli. Bližšie k plánu D pozri: AMAE, R – 1370, exp. 7.

⁷⁷16. apríla t.r. napr. v barcelonskom Paláci aragonských kráľov Jordana vo svojom prejave dištancoval „katolícky“ frankistický režim od fašistických režimov.

Vojenská história

Überleben. Dieser Tatsache war vor allem ihre Aussenpolitik untergeordnet. Die vorgelegte Arbeit behandelt über ihre Meandern in den Bedingungen der Dominanz von Einflüssen der Grossmächte. Der Verfasser untersucht den Prozess der Anpassung an diese Drücke in der Zeit, als Spanien nicht im Stande war und objektiv auch schwierig fähig sein könnte, seine geostrategische Lage auf die Ausübung eigener aussenpolitischer Konzeption auszuüben. Die Studie beschäftigt sich mit Reaktionen der Franco-Anhänger auf die Entwicklung der Situation an den Fronten und auf die Kampfpläne der kämpfenden Seiten. Die Arbeit deutet auf die Prinzipienlosigkeit der Politik des Franco-Spaniens hin, als sie von der Neutralität durch Status der nicht-kämpfenden Seite und kurze Euphorie aus den deutschen Siegen am Rande des Eintrittes in den Krieg balancierte. Der Aufsatz spricht über die Stärke der Franco-Sicherheitspolitik im Zusammenhang mit den zubereiteten Operationen der Deutschen und ihren Alliierten, deren Ziel die militärische Nutzung des Halbinsels sein sollte, was in absolutem Widerspruch zu den Interessen nicht nur der Franco-Anhänger, sondern auch des ganzen Landes war. Gleichzeitig deutet die Arbeit einen Ausgangspunkt an, der der Franco-Aussenpolitik danach hervortrat, als der deutsche Einfluss über Pyrenäen zu sinken anfang. Die Franco-Anhänger fanden die verlorene Konzeption ihrer Aussenpolitik in der Kontinuität mit der Linie eines neutralen Staates, die sie auch in den ersten Monaten des Weltkrieges präsentierten.